

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті розглядається вплив ідеологічної складової на процес творення та здійснення державної політики в країнах пострадянського простору та в Україні, зокрема в історичній ретроспективі розвитку та на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: ідеологія, державна політика, свідомість, політична еліта, цінності та інтереси.

В статье рассматривается влияние идеологической составляющей на процесс формирования и осуществления государственной политики в странах постсоветского пространства и в Украине в частности в исторической ретроспективе и на современном этапе развития государственности.

Ключевые слова: идеология, государственная политика, сознание, политическая элита, ценности и интересы.

In article influence of an ideological component on process of formation and state policy realization in camps of the post-Soviet territory and in Ukraine in particular in a historical retrospective show and at the present stage of development of statehood is considered.

Key words: ideology, a state policy, consciousness, political elite, values and interests.

Будь-який політичний процес, політична дія потребують ідеологічного забезпечення. Влада, суспільство в цілому постають перед необхідністю пошуку парадигми, що включає в себе стратегію та ідеологію економічного і політичного розвитку. Актуальною постає необхідність виробити певну концептуальну систему, яка має бути не тільки покладена в основу вироблення державної політики, а й сприйнята більшістю населення.

У сучасній західній науковій літературі проблеми визначення, класифікації ідеологій та їх місце в суспільному і державному житті досліджені в працях Л. Бараданта, І. Боббіо, Б. Веккіо, Ф. Воткінса, Є. Гідденса, Д. Інгерсола, О. Лемберга, Н. Лумана, Д. Макленнона, Р. Макрідіса, С. Московичі, П. Окоїна, Дж. Паломбара, Дж. Племінеца, М. Ріджея, М. Рокіча, Л. Саржента, Дж. Сатторі, М. Селігера, Л. Фойєра, Ф. Фюре та ін. Питання ідеології та ідеологічного чинника формування та здійснення державної політики в Україні та на теренах колишнього СРСР після багатьох років наукового забуття знов набувають актуальності на викликають необхідність глибокої наукової рефлексії.

Дана стаття має на меті дослідити місце та роль ідеологічної компоненти в процесі формування та здійснення державної політики в країнах пострадянського простору.

Дослідження проводиться в межах наукової теми «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ держреєстрації 0109U0002215), що здійснюється кафедрою політичних

наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», одним з виконавців якої є автор даної статті.

У сучасній політичній науці ідеологія визначається як система політичних, правових, духовних, етичних і філософських поглядів та ідей, в яких усвідомлюються та оцінюються ставлення людей до дійсності. Завдання ідеології – пояснювати, яким чином ті чи інші явища стали такими, якими вони є; визначати напрями розвитку цих явищ (керівництво визначати напрями розвитку цих явищ (керівництво до дії) тощо [2].

Науковці акцентують увагу переважно на визначенні «політичної ідеології», яку розглядають як систему концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, що віддзеркалює інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики [3].

Аналіз історіографії ідеологічної проблематики, починаючи з праць де Трасі і закінчуючи поглядами на проблеми ідеологій постмодернізму, структуралізму, комунікативної філософії, герменевтики тощо, привів нас до висновку, що універсального визначення ідеології не існує, оскільки ідеологія перебуває на різних рівнях, в різноманітних типах, формах та видах, а ідеологічні явища багатоманітні та багатофункціональні. Щоб сконструювати загальне робоче визначення ідеології, нами взято до уваги, що більшість складних явищ суспільного життя визна-

часться двома шляхами: через зовнішні ознаки, що найбільш характерні для нього, або через основну сутнісну функцію самого явища.

На нашу думку, за зовнішніми ознаками, ідеологія – це:

– сукупність або система ідей, що циркулює в суспільстві, явище суспільного життя, ментальний конструкт, що народжений свідомістю (індивідуальною, груповою, національною тощо);

– інтелектуальний продукт, вироблений ідеократією, що «матеріалізується» в політичних програмах, на сторінках наукових, публіцистичних творів, у ЗМІ, у мовленнєвій риторичі тощо.

– суспільний інтегратор і координатор у відцентрово спрямованій свідомості окремих соціальних груп. Як держава виступає інтегратором і координатором суспільного буття, так ідеологія є координатором та інтегратором свідомісного та світоглядного полів, що взаємодіють і взаємозалежать від потреб, інтересів та цінностей людського життя.

Суспільне ідеологічне поле є складною системою, структурні елементи якої знаходяться у певній ієрархії та взаємодії. «Середовищем», де під впливом масової свідомості та громадської думки виникає суспільна ідеологія, є поле суспільної психіки. У свою чергу, суспільна ідеологія – це багаторівневе утворення, що перетинається з ідеологічним полем глобальних цивілізаційних цінностей.

Український дослідник І. І. Смагін вважає, що перший за обсягом рівень суспільного ідеологічного поля займає інтегративна ідеологія, яка поєднує в собі загальнолюдські, суспільні, державні цінності, виступаючи носієм ідеологем суспільного і державного ладу. Другий рівень суспільного поля складають ідеології, котрі поділяються за сферами людської діяльності та їх новоутворення (політичні, релігійні, професійні тощо). Третій рівень представлений локальними ідеологіями (ідеологія фірми, ідеологія рекламної кампанії тощо) [3].

Зауважено, що на сучасному етапі державна політика формується під впливом ідеологем інтегративної та професійно-управлінської ідеологій, тому дослідження інтегративної та управлінської ідеологій, які мають безпосереднє відношення до процесу творення державної політики України є важливим.

Політичні ідеології, що впроваджуються лідерами політико-управлінської еліти в сучасній Україні, акцентуються на раціональному спектрі політичних ідеологій і, у свою чергу, повинні лягти в основу інтегративної ідеології, яка складається не лише з ідеологем партій, але й з цінностей та ідей, що поширені в суспільстві.

Вплив ідеології на процес творення та здійснення публічної влади, а отже, і на державну політику, простежується протягом усього історичного розвитку державної політики та форм її здійснення. Перші ознаки значного впливу ідеології на формування державної політики та вирішення державних справ можна спостерігати у Європі ще за часів поширення християнства, тобто наприкінці доби Давнього Риму. Цей процес, особливо після створення умов сприяння розвитку християнства з боку правлячих

сил, відбувався досить складно і суперечливо. Боротьба між язичеством і християнством знайшла відображення і в державному управлінні, оскільки прибічники різних релігійних поглядів, причетні до державних справ, продовжували кожен по своєму впливати на формування світогляду окремих верств населення.

Досить яскраво простежується вплив церкви на діяльність владних структур та їх посадових осіб у період Середньовіччя. У ті часи взаємовідносини між державою і релігією та між державними особами і службовцями церкви складалася порізному. Це і довголітня внутрішня боротьба за шанування ікон, спричинена надмірним втручанням у релігійні справи цісаря та його оточення, і боротьба між монархами та Ватиканом щодо визначення пріоритету в політичному житті країни, це і хрестові походи, які супроводжувалися жорстокими репресіями щодо іновірців, і міжрелігійні конфлікти. Це і часи порозуміння, коли монархія і релігія підтримували владу одна одною.

Якщо на початковій стадії одержавлення християнство сприяло суспільному прогресу, зокрема розвитку освіти, культури, формуванню гуманістичних моральних норм, то надалі в процесі боротьби за владу католицизм як одна з християнських течій став непримиренним противником нових поглядів та реформ, гальмом суспільного розвитку.

Зміни в суспільній думці відбулися в період реформації під гаслом боротьби з церковними традиціями, яка розгорнулася під проводом М. Лютера. Вони базувались на ідеї проголошення свободи віри та поступового звільнення державної політики від тиску релігійних догматичних ідеологій.

Розквіт у Європі абсолютизму в XVII – першій половині XVIII ст. супроводжувався одночасними успіхами в становленні суспільних наук. Ідеї Дж. Локка, Вольтера, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо сформували суспільну думку про можливе реформування державного устрою та суспільних відносин стосовно надання громадянам політичних свобод.

Загальні тенденції раціоналізму поступово спрямовувались на підвищення добробуту нижчих класів населення та надання їм свободи. Громадянські свободи набули особливої популярності в часи Французької революції. Проголошення прогресивної Декларації прав людини і громадянина та прийняття Французької конституції суттєво вплинули на державний устрій країни, а також на формування владних структур і їх кадрове забезпечення. Але проголошені в ті часи на перший погляд гуманні демократичні засади державного будівництва у Франції супроводжувались жорстокими репресивними заходами проти шляхти, духовенства та інших прибічників старого ладу. Спроба силоміць побудувати республіканську демократію за моделлю якобінців призвела до тотального терору і зрештою, до занепаду держави. Верховенство ідеї, орієнтація на яку супроводжувалась суттєвими змінами в кадровому складі державних установ, жорсткі виступи проти аристократів, орієнтація на примус

у процесі впровадження визначеної ідеологічної моделі призвели до неприйняття народом революції, оскільки невміння нових службовців вести господарство країни спричинило загальне зубожіння населення.

З часом Франція після довготривалих внутрішніх суперечок і війн повернулася до монархічного устрою на чолі з Наполеоном Бонапартом. Одним з основних принципів кадрового відбору на державну службу в наполеонівській імперії став професіоналізм. Приймаючи особу на службу, перевагу віддавали, насамперед, її діловим якостям незалежно від того, яку посаду вона обіймала під час революції. Але після падіння імперії Наполеону знову поширилося протегування, стали важливими походження, зв'язки, суспільне становище, аристократичне оточення посіло панівне місце в державному апараті. Тільки поступовий перехід від монархії до республіки через низку війн та змін правителів сприяв запровадженню демократичних засад у державний устрій всієї країни.

Найбільшого поширення ідеологізація державного управління дістала після Жовтневої революції 1917 р. в Росії. Прихід до влади партії більшовиків в результаті повалення Тимчасового уряду започаткував у новітній світовій історії існування низки держав, управління в яких було побудоване згідно з ідеологічними догмами. До них належали не тільки країни колишнього радянського блоку, хоча саме з СРСР та його союзниками найчастіше пов'язують залежність системи влади від панівної ідеології, а й країни західного світу – Італія, Іспанія, Німеччина та ін.

Незважаючи на те, що перша група країн сповідувала марксистсько-ленінську ідеологію, а друга – нібито протилежну їй – фашистську, побудова системи влади, основні форми й засоби її здійснення в цих країнах були дуже схожі: централізація влади, цілковита відсутність опозиції, авторитарний стиль правління партійних вождів тощо. У певному розумінні людство у XX ст. віддало данину захопленню примарою пануванні ідеї (класової, національної, релігійної, расової) та виробленої на її засадах політики, що суперечило здоровому глузду, існуванню реальних соціально-економічних відносин у суспільстві. І далеко не завжди традиції демократії, проголошені права людини та успіхи економіки в тій чи іншій країні світу супроводжували просування тоталітарних ідеологічних доктрин до влади.

У СРСР ідеологізація державного управління й державної служби набула найбільшого поширення. Радянська модель державного управління базувалася на ленінському тлумаченні марксизму як виключно ідеї диктатури пролетаріату, а не теорії подолання за допомогою соціальної революції нелюдських умов життя буржуазного суспільства. В. І. Ленін розглядав політичну владу як базову умову перетворення суспільства, а її знаряддя – диктатуру пролетаріату, яка була узаконена насильством меншості над більшістю.

Послідовники В.І. Леніна та марксизму запропонували свій шлях побудови держави: «ідея (теорія) – ідеологія (засади мислення, принципи прийняття рішень) – влада (базова умова втілення теорії на практиці) – управління (приведення практики у відповідність з теорією)».

Так у СРСР було створено монолітну, тотальну партійно-державну ідеологію, яка насичувала громадську свідомість офіційними стереотипами. У 50-60-рр. XX ст. зароджується суперечність між ідеологією та практичним змістом життя, внаслідок чого ідеологія дедалі більше набуває характеру ритуалу, який необхідно виконувати, але в який не обов'язково вірити.

У період «параду суверенітетів», дякуючи яким й з'явилося визначення «країни пострадянського простору» щодо ідентифікування молодих демократій, утворившихся на теренах колишніх республік СРСР та соціалістичного табору, почали народжуватися різні течії, партії, рухи, які популяризували часто радикально протилежні погляди та ідеали.

Політичний розвиток України та більшості країн пострадянського простору на сучасному етапі має амбівалентний характер – одночасно модернізаторський і антимодернізаторський. Перша тенденція знаходить прояв в активізації включення в політичне життя соціальних груп та індивідів, у послабленні традиційної політичної еліти та її легітимності, а друга тенденція виражається в специфічній формі здійснення модернізації. Ця специфіка проявляється в авторитарних методах діяльності та менталітеті політичної еліти, які дозволяють тільки одностороннє – згори вниз – спрямування команд при закритому характері прийняття рішень.

Політичний режим в Україні становить собою різновид гібридизації, яка поєднує демократичні інститути, норми і цінності з авторитарними. Відтак динаміка трансформаційних процесів дуже слабка. Аналізуючи причини цього, Є. Головаха відзначає, що, на відміну від європейських держав «соціалістичного табору», Україна стала на шлях демократичних перетворень, ініціатором і реалізатором яких були представники провінційної радянської бюрократії, які виявились готовими декларативно схвалити нову ідеологію й нові ринкові гасла, але не підготовленими до практичної їх реалізації [2, с. 111-112]. На думку політолога М. Ходаківського, специфіка полягає в «залишках старого радянського світогляду; націонал-романтичної ідеї; патерналізмі; регіональному партикуляризмі; особистому інтересі, кожен з яких має свої культурно-світоглядні орієнтири, переконання, установки і моделі поведінки» [4, с. 41]. Отже, при виробленні державної політики необхідно зважати, що шляхи і методи об'єднання суспільства мають враховувати цю специфіку.

Кризові явища перехідного періоду призвели до краху ілюзій, пов'язаних з перемогою демократичних сил. Специфіка України та деяких інших пострадянських держав полягає в тому, що невдоволення та недовіра мас до діяльності нових демократичних інститутів, до влади в цілому

виражається в розчаруванні в самій демократії. Інститути і процедури, створені в процесі демократизації в останні роки в Україні, їх неефективність дискредитують ідеї демократії, породжують сумніви в доцільності її реалізації в українському суспільстві.

Для сьогоденної України та всіх країн пострадянського простору зміна моделі політичного розвитку означає виникнення кількох принципово нових явищ.

По-перше, спостерігається «накладання» двох процесів: прискорення масової політичної соціалізації й ускладнення всього комплексу проблем, обумовлених необхідністю форсованого подолання дуалізму соціально-економічної структури суспільства і створення концепції розвитку на початок XXI ст. Подолання кризи управління суспільством більшість населення пов'язує не з приходом до влади «твердої руки», а з якісним відновленням «кістеблшменту» й істотним підвищенням його етичних і інтелектуально-професійних характеристик.

По-друге, все чіткіше постає завдання вироблення ідеології політичного процесу. Та конфронтуючі сторони в цьому зв'язку найчастіше воліють обговорювати не конкретні підходи до модернізації суспільства, а з'являти ті чи інші ідеологічні настановлення. Як зазначає А. Ахїєзер, «державна ідеологія – це милиці, необхідні хворому. Здоровому милиці не потрібні. Але що ж робити хворому

суспільству? У цій драматичній ситуації неминуче доводиться говорити не про зникнення ідеології, а про зміну її форми» [1, с. 89].

По-третє, в Україні ще соціально не оформилася сила, здатна самостійно очолити процес модернізації. Нинішній підприємницький прошарок – це переважно люмпен-буржуазія з досить низьким культурно-освітнім рівнем, яка не розуміє особливостей свого становища в суспільстві й обмежень, що випливають з цього, та своїх обов'язків. Своєю поведінкою прошарок, що капіталізується, дискредитує саму ідею економічних реформ і сприяє впливу політичних сил, що виступають з позицій негативного популізму.

Виходячи з вищенаведеного, зазначимо, що державна політика має ґрунтуватися на чітко визначеній ідеології, яка повинна мати ознаки інтегративної, тобто такої, яка відбиває цінності та інтереси більшості населення, та сприяє виробленню колективного бачення того ідеалу держави та суспільства, до якого прагне дана країна. Чим скоріше країни пострадянського простору та, перш за все, їх політичні еліти, відійдуть від радянської ідеологічної заангажованості та тяготіння до авторитарних методів управління, а натомість, сприймуть цінності демократії та ліберальних шляхів розвитку господарства, тим скоріше процес політичної та економічної модернізації в цих країнах набере обертів та сприятиме розвитку даних країн як повноправних членів світової спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахїєзер А. Идеология – предмет науки, наука – элемент идеологии / А. Ахїєзер // Общественные науки и современность. – 1991. – № 1. – С. 85–92.
2. Українське суспільство : соціологічний моніторинг 1994–2003, за ред. Н. В. Паніної. – К. : Ін-ут соціології НАН України, 2003. – 145 с.
3. Смагін І. І. Інтегративна ідеологія та її роль в системі адміністративного реформування : автореф. дис. на здобуття, наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.01 – теорія та історія державного управління / Смагін Ігор Іванович. – Київ, УАДУ, 2002. – 20 с.
4. Ходаківський М. Громадянське суспільство і національна держава / М. Ходаківський // Віче. – 1998. – № 9. – С. 40–53.

Рецензенти: Євтушенко О. Н., д.політ.н., доцент;
Бронніков В. Д., к.і.н., доцент.

© Музиченко Г. В., 2011

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2011 р.